

Forfatter: Grundtvig, N. F. S.

Titel: Om Religion og Liturgie

Citation: Grundtvig, N. F. S.: "Om Religion og Liturgie", i Grundtvig, N. F. S.: *Grundtvigs værker*, Faculty of Arts, Aarhus University. Onlineudgave fra Grundtvigs Værker: https://tekster.kb.dk/text/gv-1807_61-com-root.pdf (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Grundtvigs værker

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Du kan kopiere, ændre, distribuere og fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.

[Læs CC0-erklæringen](#)

'Bag religionernes dække ligger religionen selv'. Citat fra forordet til Friedrich Schillers drama *Die Braut von Messina* (1803). Mottoet angiver Grundtvigs anliggende med afhandlingen, som han formulerer over de første 5 sider: at gå bag om det ydre (i sammenhængen liturgien) og finde ind til essensen af, hvad religion er.

de nyeste bøger. Der hentydes her til de mange småskrifter, som var blevet udgivet i anledning af biskop P.O. Boisens *Plan til Forbedring af den Offentlige Gudsdyrkelse* (1806). Se indledningen, afsnittet "Liturgidebatten 1806-1807".

Regeringen havde i 1805 nedsat en liturgikommission, der skulle tage stilling til det forslag til ændring af kirkens liturgi, som biskop over Lolland-Falsters stift, P.O. Boisen, havde udarbejdet på opfordring af Sjællands biskop, N.E. Balle. Kommissionen lod forslaget trykke og sendte det i høring hos præsterne i Danmark og Norge. Se indledningen, afsnittet "Reaktioner på Boisens forslag".

Her hentydes formentlig til den franske revolution og dens meget kritiske syn på religionen. S. 169 skriver Grundtvig om "den Ringeagt for Religion, der i de sidste 10 Aar som en Pest befængte Menneskene". Se desuden indledningen, afsnittet "Oplysningstidens religionsbegreb".

her: flygtigt.

udelukkende har.

lade det være nok.

her: medmindre.

her: momentvis.

uinteresseret, ligeglad.

dvs. stundom, af og til.

trykke.

kommet overens, kommet i harmoni.

klemmes han inde.

endnu.

Illusion.

dvs. den jordiske, dennesidige tilværelse.

Fichte, Schiller og Schelling var alle deltagere i den romantiske bevægelse i Tyskland i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. Det var primært Schelling, der tegnede den romantiske filosofi, hvor Fichte nærmere var dens forudsætning, og Schiller mere gjorde sig gældende på det æstetiske og litterære område. Alligevel er der det fælles for de tre, at de opfattede virkeligheden som et sammenhængende hele og mente, at det var filosofiens opgave at udarbejde et sammenhængende system.

eksistens.

her: i al almindelighed.

præmissen for det filosofiske system.

tilslutningen, forbindelsen.

indsat af udgiveren, L.N. Fallesen.

manglende evne.

hentydning til den oplyste, rationalistiske tilgang til religionen, som var udbredt i Grundtvigs samtid. Rationalisterne tog afstand fra de dele af religionen, der stred imod fornuften, og lagde hovedvægten på dens moralske og opdragende funktion. Religionen blev desuden opfattet som et redskab til at bevare den samfundsmæssige orden.

vaklende.

her: eksistensen.

Grundtvig, N. F. S., *Grundtvigs værker*,

jf. *Iliaden* 8, 19-27, hvor Zeus (Jupiter) omtaler en gylden kæde, der hænger ned fra Olympen, hvorved han kan trække hele verden op til sig. Grundtvig ejede selv *Iliaden*, se Bogfortegnelse 1805, nr. 51.

Dette er en af romantikkens hovedidéer. Grundtvig kendte den fra Henrich Steffens' *Indledning til filosofiske Forelæsninger* (1803), en bog som Grundtvig selv ejede, jf. Bogfortegnelse 1805, nr. 72. Hele Grundtvigs hovedafsnit om religionen (s. 141-169) er bygget op omkring Steffens' 7. og 8. forelæsning.

Grundtvig har formentlig hentet inspiration til denne definition i F.W.J. Schellings *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studium* (1803), forelæsning 8 og 9.

forening, fællesskab.

den tidlige græske kultur på Homers tid, ca. 800 f.Kr. 'Old' kan betyde både 'tidsalder' og 'oldtid'.

De romantiske filosofers (særligt F.W.J. Schellings) begreb om det evige som det ideelle sted, hvor alle modsætninger forenes, og hvor endeligt og uendeligt smelter sammen.

dvs. historiens.

færdigt dannede.

I de følgende afsnit henvises til syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

dvs. menneskets gudbilledlighed.

her: undtagen.

fællesskabet.

sammenskrivning af 1 Mos 3, vers 3 og 5.

Jf. 1 Mos 3,24. En kerub er et englelignende væsen, som ifølge Det Gamle Testamente bevogtede Edens have.

allusion til Joh 8,44: "I har Djævelen til fader, og I er villige til at gøre, hvad jeres fader lyster. Han har været en morder fra begyndelsen, og han står ikke i sandheden, for der er ikke sandhed i ham. Når han farer med løgn, taler han ud fra sig selv; for løgner er han og fader til løgneren".

1 Mos 3,15.

afkom.

En tanke, som Grundtvig har fra Henrich Steffens. I sine *Indledning til filosofiske Forelæsninger* (1803), Bogfortegnelse 1805, nr. 72, skriver Steffens: "Udtrykket for Gudernes Periode er den reneste, klareste Poesi" (1996, s. 121).

bogstavelige.

fortolkere.

her: mening.

Der hentydes til syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

de episke værker, *Iliaden* og *Odyseen*, som tilskrives Homer (ca. 800 f.Kr.). 'Old' kan betyde både 'tidsalder' og 'oldtid'.

den klassiske, græske dramatiske digtning som fx. Aischylos' tragedier og Aristofanes' komedier (ca. 500-400 f.Kr.).

sandt nok, ganske vist.

her: sigte på, stræben efter.

Joh 3,13, forkortet. Verset lyder i den autoriserede oversættelse af 1992: "Ingen er steget op til himlen undtagen den, der steg ned fra himlen, Menneskesønnen".

gr. logos, den guddommelige fornuft, der gennemtrænger og styrer verden. At også hedninger kunne have en gnist af det guddommelige, var en almindelig tankegang hos de tidlige kristne tænkere. De overtog begrebet 'logos spermatikos' fra stoikerne, dvs. idéen om, at den guddommelige fornuft har indplantet kim

Grundtvig, N. F. S., *Grundtvigs værker*,

af det fornuftige og hensigtsmæssige i skabningen, herunder alle mennesker.

auditorier.

overdådigheds.

klædebon, klæde.

lånte.

den nordiske mytologis.

her: påfaldende.

refererer her til underverdenen i den græske mytologi. Navnet betyder 'mørke'.

gr. mega esti to tes eusebeias mysterion. Theos efanerothe en sarki. 1 Tim 3,16: "stor er gudsfrygtens hemmelighed: Gud blev åbenbaret i kødet".

Kristent dogme, der lærer, at Kristus havde to naturer, en menneskelig og en guddommelig, og at disse to naturer hverken må adskilles eller sammenblandes.

de tidlige kirkefædre, apologeterne i det 2. århundrede, som i deres forsvar for kristendommen søgte at forklare teologiske læresætninger med samtidens filosofiske termer.

gr. logos, den fornuft, der gennemtrænger og styrer verden. Dette filosofiske begreb benyttede de tidlige kristne tænkere til at udfolde det kristne gudsbegreb. Logos betyder både fornuft og ord, og det brugte kirkefædrene til at dele logos op i den fornuft, der fandtes fra evighed af som Guds egen fornuft (den immanente logos), og det ord, hvormed Gud ved skabelsen gik ud af sig selv (den åbenbarede logos). Skaberordet identificeredes med Kristus, jf. Johannesevangeliets prolog Joh 1, 1-18. Denne såkaldte 'logoskristologi' (læren om Kristus som det menneskeblevne Guds ord) var en måde at forklare Faderens og Sønnens indbyrdes forhold i allerede kendte filosofiske termer.

gr. endiathetos, 'den, der bliver inde', den immanente.

gr. proforikos, 'den, der går ud', den åbenbarede.

jf. Kol 1,19-20: "For i ham [Jesus Kristus] besluttede hele guddomsfylden at tage bolig og ved ham at forsone alt med sig, på jorden som i himlene, ved at stifte fred ved hans blod på korset".

Grundtvig har formentlig hentet inspiration til denne definition i F.W.J. Schellings *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studium* (se fx Schelling 1803, s. 180).

tabte.

Matt 11,27.

1 Kor 2,14. 'Det naturlige menneske' skal i denne sammenhæng forstås som modsætning til 'det genfødte menneske'. Det var et meget anvendt begreb i datidens teologiske diskussion mellem naturlig og åbenbaret religion.

1 Kor 2,11.

Nærmere bestemt Rom 1,18-32, hvor menneskenes (hedningernes) syndighed og dens følger beskrives.

Grundtvig polemiserer her imod filosofen Immanuel Kant, ifølge hvem moralloven ikke skal udeledes af fx religionen, men udspringer af menneskets egen fornuft.

i kraft af sit væsen.

Der sigtes formentlig særligt til Rom 5,12-13, hvor Paulus siger, at synden kom ind i verden ved Adams fald og gjorde loven nødvendig.

Der sigtes formentlig særligt til Rom 7, 14-25, der handler om menneskets manglende evne til at leve op til Guds lov: "For det gode, som jeg vil, det gør jeg ikke, men det onde som jeg ikke vil, det gør jeg". Dette er fjernt fra det rationalistiske synspunkt, at loven ligger i menneskets eget indre og lader sig efterleve.

forbinde sig med det, træde i kontakt med det.

"For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal

fortabes, men have evigt liv. For Gud sendte ikke sin søn til verden for at dømme verden, men for at verden skal frelses ved ham”.

Ifølge Rom 8,19-25 blev skabningen ved faldet underlagt tomheden, så den nu sukker og vånder sig, men den har det håb, at den en dag skal befries fra “trældommen under forgængeligheden”.

parafrase over Ef 3,14-19.

for at.

de moralske principper, der vejleder menneskets handlinger.

Der hentydes til syndefaldsberetningen i 1 Mos 3, her formuleret i platonisk-romantiske vendinger. I uskyldighedstilstanden “udtrykte mennesket sit begreb helt” (jf. s. 142), men faldt fra den ideelle, evige verden ned i den endelige.

for dernæst at; ‘for at’ udtrykker her en (utilsigtet) følgevirkning, ikke en hensigt.

her: stige ned.

her: for et øjeblik, kortvarigt.

her: meningen med.

dvs. et vigtigt led i tilnærmelsesprocessen. Udtrykket er hentet fra Henrich Steffens' *Indledning til filosofiske Forelæsninger* (1803), Bogfortegnelse 1805, nr. 72. Steffens betegner i sin 6. forelæsning den empiriske naturvidenskab som en “Approximation i det Uendelige” til den sande viden om naturen (se Steffens 1996, s. 112). Den tanke overfører Grundtvig på sit emne, og her bliver det filosofien, der kan tilnærme sig det evige, men aldrig nå det.

jf. Matt 22,37-39.

Matt 22,40.

forestilling i Det Nye Testamente om et himmelsk Jerusalem, som hører den kommende, evige verden til, jf. Åb 21,1-22,5.

hentydning til Rom 3,25. Om forløsningen i Jesus Kristus hedder det i *Biblia 1787*, at Gud har fremsat den “til en naadestoel formedelst troen i hans blod”.

Dette afsnit om de ondes skæbne efter døden (s. 153-162) er en afskrift af en længere dagbogspassage, som Grundtvig skrev d. 8.-9. september 1806, altså samtidig med at han arbejdede på afhandlingen “Om Religion og Liturgie” (*Dag- og Udtogsbøger 1* 1979, s. 374-380). Den er sat ind stort set uden omarbejdelse. Se indledningen, afsnittet “Ekskurs om de ondes skæbne efter døden”.

dvs. den jordiske, dennesidige tilværelses.

dvs. et mål i den endelige, forgængelige verden.

Der sigtes formentlig særligt til Gregor den Store, som var den af kirkefædrene, der kom til at påvirke middelalderens kristendom mest med sin bodslære og forestillingen om skærsilden.

Matt 25,41.

Udtrykket ‘den evige død’ findes faktisk ikke i Det Nye Testamente. Der tales til gengæld om ‘evig pine’ (Matt 25,46), ‘evig straf’ (Mark 3,46), ‘evig dom’ (Hebr 6,2), ‘evig undergang’ (2 Thess 1,9) og ‘evig ild’ (Matt 18,8). Grundtvig har formentlig kendt udtrykket fra Biskop Balles Lærebog, hvor kapitel 8, § 7 omhandler “fordømmelsen, som kaldes den evige Død”.

pinefuld, ubehagelig.

Luk 16,19-31. Lignelsen handler om en rig mand, som undlader at tage sig af den fattige Lazarus, som ligger ved hans port. Da de to dør, ender Lazarus i Abrahams skød, mens den rige pines. Dødsriget er imidlertid sådan indrettet, at den rige derfra kan se over til Abraham og Lazarus, men ikke komme derhen eller få hjælp derfra, da en dyb kløft skiller dem.

gik (ville gå), præteritum pluralis konjunktiv af ‘gå’.

afvasker.

Forestillingen om skærsilden (lat. purgatorium) som en mellemtilstand mellem død og dommedag, hvor sjælene kunne blive rensed ved ild og gjort værdige til frelsen, opstod allerede i oldkirken hos bl.a. Origenes og Augustin. I slutningen af middelalderen blev læren om skærsilden bragt i forbindelse med læren om aflad og afladshandelen, sådan at man ved at købe et afladsbrev kunne få gjort bod for de timelige straffe og få forkortet sin tid i skærsilden. Når Grundtvig kalder den tidlige skærsildslære 'ædlere', er det formentlig, fordi afladstanken endnu ikke var bragt ind i spørgsmålet. Luther og de øvrige reformatorer afviste læren om skærsilden, men alligevel har tanken om et renselsessted for sjælene haft en vis tiltrækning også for protestanter.

dvs. sin forening med det Evige.

Hebr 1,3; om Kristus.

tilslutning til.

jf. Mark 3,29.

Det har ikke ladet sig identificere, hvem Grundtvig hentyder til her.

dvs. Grundtvig selv.

udsætter.

Verselinjerne stammer fra visen "Den Skaberen skænkte en oplyst Forstand" af Johan Vibe. Visen er trykt første gang i *Arier og Sange*, 2. del, 1777. Her lyder verset: "Jeg frygter kun lidet at blive fortabt / Af den, som har Piger og Vindruer skabt." Verset findes også opført i Det Norske Selskabs Viseprotokol, s. 58, her igen med en lidt anden ordlyd: "Jeg frygter slet ikke at blive fortabt af den som har Elskov og Druerne skabt".

nød, præet. plur. af nyde.

det dennesidige.

Mark 2,17.

dvs. de onde.

Grundtvig har denne forståelse af religionen som mysterium fra den romantiske filosofi, særligt F.W.J. Schelling. Denne opfattelse lå langt fra det herskende rationalistiske syn på religionen, ifølge hvilket religionens mystiske og spekulative elementer var unyttige og følgelig skulle skubbes til side.

den katolske middelalder.

August Wilhelm Schlegel.

Citat fra August Wilhelm Schlegels *Rom. Elegie* (1805). 'Rafael digtede med kærlighed, profetisk udgrundede Buonarotti, hævede Pantheons kuppel stolt i æteren op'. Kunstnerne Rafael og Michelangelo var pavelige arkitekter på 1500-tallets nye Peterskirke i Rom. Verselinjerne skal formentlig forstås metaforisk: den lavere beliggende kuppel på Pantheon blev af Michelangelo løftet højere mod himlen.

her: grænser.

bragte tilbage, genindførte.

for et øieblik.

Grundtvig har den tanke, at poesien må ytre sig som en 'opponeren imod eksistensen' fra Henrich Steffens, se *Dag- og Udtogsbøger 1* 1979, s. 221.

ved en analogislutning fra den organiske natur.

jf. Matt 11,11.

jf. Matt 11,11.

Citat fra Johann Wolfgang Goethes digt "Grenzen der Menschheit" (2. strofe).

2 'Hæver han sig mod oven
og rører med sin isse
stjernerne,

da mister hans fod
det sikre fæste,
og med ham spiller
skyer og vinde'

(oversat af P.A. Rosenberg).

Grundtvig kritiserer her rationalisterne for at regne jordelivet for det eneste betydningsfulde og evigheden for et nul, hvor det ifølge ham er omvendt: jordelivet har ingen betydning i sig selv, men får det kun i kraft af sin forbindelse til 'det Evige'. Grundtvigs lidt kunstige brug af ordet 'Ziffer' skyldes formentlig hans læsning af Henrich Steffens' *Indledning til filosofiske Forelæsninger* (1803), Bogfortegnelse 1805, nr. 72. Her skriver Steffens, at "Kunsten er det *betydningsfulde Ziffer* på Tidernes Sarkofag", se Steffens 1996, s. 132.

Der hentydes formentlig til teologer inspireret af filosofen Immanuel Kant. I det følgende henvises til Kants moralfilosofi, ifølge hvilken de moralske principper, der vejleder mennesket, udspringer af menneskets egen fornuft. Kant lagde desuden vægt på pligten og sagde, at kun den handling, der udføres af pligt, er god.

ubetinget påbud. Det kategoriske imperativ er desuden filosofen Immanuel Kants betegnelse for den grundlæggende morallov: "Du skal handle således, at den maksime, under hvilken du handler, skal kunne være en almen lov".

her: kæmpe. Betegnelsen jætte stammer fra den nordiske mytologi.

Johann Wolfgang Goethe.

Citat fra Johann Wolfgang Goethes digt "Grenzen der Menschheit" (3. strofe).

3 'Står han med faste,
marvfulde knogler
på den grundfæstede,
varige jord,
rager han end ikke op til
at kunne sammenligne sig
med egen eller vinranken'.

dvs. Grundtvig selv.

prangende.

tåbelighed, galskab.

tåbelighed.

Der hentydes til, at man i mange landbyskoler brugte biskop Balles *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion* som læsebog.

1 Kor 2,7.

Jf. Apg 13,1-2, hvor det nævnes, at der i menigheden i Antiokia var profeter og lærere.

her: andet end.

jf. 2 Kor 5,18-19: "Men alt dette skyldes Gud, som forligte os med sig selv ved Kristus og gav os forligelsens tjeneste, for det var Gud, der i Kristus forligte verden med sig selv og ikke tilregnede dem deres overtrædelser, men betroede os ordet om forligelsen".

jf. 2 Pet 3,13.

meningen med.

Nadverordene ved gudstjenesten har bibelsk forlæg i bl.a. Luk 22,19 og 1 Kor 11,24. Verbalformen 'gjører' er imperativ pluralis.

tåbeligere.

Grundtvig polemiserer her imod biskop P.O. Boisens liturgiforslag.

er. Verbalformen 'være' er en konjunktiv (udtrykker her tvivl).

Grundtvig polemiserer her imod Henrich Steffens, der i sine filosofiske forelæsninger fremstillede Jesu fødsel,

Grundtvig, N. F. S., *Grundtvigs værker*,

ikke som en enestående åbenbaring, men som en historisk begivenhed, indfældet i tidens gang (Steffens 1996, s. 204). Over for dette synspunkt bringer Grundtvig den bibelske formulering i spil, at Jesus Kristus kom i 'tidens fylde', jf. Gal 4,4. Hvor Jesu fødsel udgør et nul- og vendepunkt hos Steffens, udgør den et højdepunkt for Grundtvig.

indsat af udgiveren, L.N. Fallesen.

jf. 2 Tim 4,3.

formentlig.

meddelende (ikke nødvendigvis om fremtiden).

Den protestantiske gudstjeneste har to hoveddele: ordets tjeneste svarende til det, Grundtvig kalder den 'undervisende' del, og nadvertjenesten svarende til det, Grundtvig kalder den 'opløftende' del (jf. indledningen til nadveren: 'Opløft jeres hjerter til Herren'). I det følgende regner Grundtvig også dåb, bønner og salmer med til den opløftende del.

hentydning til Fil 1,23.

jf. Åb 21, herunder særligt v. 27.

allusion til Es 5 og Matt 20,1-16.

anskueligt.

muligvis allusion til den græske Ikaros-myte, hvor et sæt vinger fører Ikaros tæt på solen.

Lorenz Nikolai Fallesen, udgiveren af *Theologisk Maanedsskrift*, hvori "Om Religion og Liturgie" blev trykt. I det følgende henvises til den betænkning over Boisens liturgiforslag, som Fallesen selv skrev i *Theologisk Maanedsskrift*, Juni 1806. Her efterlyste han bl.a. bedre prædikanter og ønskede, at universiteterne ville oprette en "Lærestol for den gejstlige Veltalenhed" (Fallesen 1806, s. 19-30).

den retoriske fremstilling.

Der sigtes formentlig til Quintillians 12-bindsværk om talekunstens grundregler *Institutio Oratoria*. Grundtvig ejede selv *Qvintillians Undervisning i Veltalenheden ellefte Bog*, se Bogfortegnelse 1805, nr. 79.

skal det være. Verbalformen 'være' er en konjunktiv (udtrykker her et ønske).

Hermed menes de moraliserende præster. Grundtvig har valgt at kalde dem 'moraliske' for kortheds skyld. Se s. 201.

tørvejr.

formentlig indsat af udgiveren, L.N. Fallesen.

Der henvises bl.a. til P.O. Boisen. Afsnittet giver ekkoer af hans *Plan til Forbedring af den offentlige Gudsdyrkelse* (1806), hvor han ønsker, at gudstjenesten skal tale til forstand og hjerte og opmuntre til dyd.

dvs. de tåbelige ytringer.

præster.

klemmes inde.

princip, grundsætning.

der sigtes til Kant, for hvem moralloven er absolut, da den udspringer af fornuftens indre logik.

Formuleringen er præget af F.W.J. Schellings tanke om 'det absolute' som det ene, der bærer tilværelsen, en oprindelig identitet af alle fremtrædelsesformer.

er gået; perfektum participium pluralis.

Der sigtes til eudaimonismen, en populærfilosofisk retning, som fik stor udbredelse i Danmark i slutningen af 1700-tallet. Eudaimonismen, også kaldet lyksalighedslæren, var en lære, der alene havde fokus på det praktiske liv, på moralfilosofien. Det er en form for nytte- eller lykkeetik, der siger, at den gode handling er den, der fremmer lykken for mennesker (Rønning 1899, bind 3:2, s. 130 ff.).

Grundtvig, N. F. S., *Grundtvigs værker*,

jf. Fil 3,20.

afkræve.

kun.

Her henvises til friherre Adolf von Knigges etikette-bog fra 1788: *Über den Umgang mit Menschen*. Bogen blev populær overalt i Europa og er også oversat til dansk.

tidsalder.

stiller krav om.

indskrænke.

Fantasi hed også indbildningskraft.

ad gangen, på én gang.

her: tilbøjelighed.

trodse og sætte sig ud over.

således også.

I originalteksten mangler verbet. I de tidligere udgaver af teksten har man rettet til "til at vorde meddeelig" (*Udvalgte Skrifter*, bind 1 (1904) og *Værker i Udvalg*, bind 1 (1940)), men denne formulering er uheldig, da dåben ifølge evangelisk-luthersk teologi ikke er en *indvielse* til med tiden at blive delagtig i Guds nåde; nåden skænkes faktisk i dåben. Rettelsen "gjøres meddeelig" foretrækkes derfor her. Rettelsen støttes af en parallel formulering s. 171: "Ved Daaben giortes Mennesket deelig i den skeete Forsoning".

Der henvises til J.P. Mynster, som i sit indlæg i liturgidebatten i *Ny Minerva* bl.a. talte for, at spørgsmålene ved dåben skulle rettes til fadderne og ikke til barnet (1806, s. 102).

først og fremmest.

hast.

jf. Kol 1,12.

skriftstederne, bibelcitatene.

her: meningsløst.

Guldbergs Salmebog 1778.

Evangelisk-kristelig Psalmebog 1798.

Der er her ikke tale om et citat, men Grundtvig henviser i egne vendinger til Schillers syn på forholdet mellem æstetik og etik. Schiller gik ind for idéen om kunstens frihed og mente ikke, at kunsten i udgangspunktet skulle have et moralsk eller didaktisk sigte. Dette emne behandler han flere steder, fx i *Über den Grund des Vergnügens an tragischen Gegenstände* (1905a, s. 140-141), i *Über das Pathetische* (1905a, s. 269-270), i *Über die ästhetische Erziehung des Menschen* (1905b, s. 86) og i *Über naive und sentimentalische Dichtung* (1905b, s. 194-195).

Salmesangen i kirken var på denne tid meget stiv og uden rytmisk bevægelse i melodierne. Samtidig var tempoet meget langsomt (H. Glahn 1972, s. 215).

Navnet på degnen i det komiske værk *Bræger, et Heltedigt* (1774) af Edvard Storm.

Navnet på degnen i Ludvig Holbergs komedie *Erasmus Montanus* (1723).

Adam Oehlenschlägers.

Uddrag af Adam Oehlenschlägers digt "Den hellige Nadver", som er en del af digtkredsen "Jesu Christi gientagne Liv i den aarlige Natur", *Poetiske Skrifter* (1805).

jf. 2 Kor 5,19.

Grundtvig, N. F. S., *Grundtvigs værker*,

Der henvises til en udtalelse af J.P. Mynster i hans indlæg i liturgidebatten i tidsskriftet *Ny Minerva* (1806, s. 98 f.).

ugerningsmand, forbryder.

Katolsk lære, der siger, at brød og vin ved indstiftelsesordene bliver forvandlet til Kristi legeme og blod. Læren går helt tilbage til kirkefaderen Ambrosius (300-tallet), men blev først dogmatiseret ved det 4. Laterankoncil i 1215. Luther og de øvrige reformatorer afviste læren.

spidsfindig.

Voltaire, som var oplysningsmand og fritænder, leverede en skånselsløs kritik af kristendom og kirke. Derfor kalder Grundtvig ham en 'spotter'. Ordvalget kan også skyldes Adam Oehlenschlägers digt "Gibsbilledet" fra digtkredsen "Langelands-Reise" (*Poetiske Skrifter* 1805), hvor han kalder Voltaire "Den frosne Spottefugl".

her: betydningen.

1 Kor 10,16.

Martin Luther og Philipp Melancton, som stod bag *den augsburgske bekendelse* (1530), et af den evangelisk-lutherske kirkes vigtigste bekendelsesskrifter.

Her sigtes til den lutherske nadverlære, der siger, at Kristus er til stede i nadveren 'i, med og under' brødets og vinens skikkelse. Brød og vin forvandles ikke til Jesu legeme og blod, som i den katolske transsubstantiationslære, men de to substanser eksisterer side om side. Læren kaldes derfor også konsubstantiationslæren.

Her alluderes til den latinske betegnelse *manducatio oralis* (spisning med munden), som Luther brugte for at understrege, at den troende i nadveren virkelig spiser Kristi legeme.

Den lutherske lære om Kristi legemlige nærvær i nadveren (realpræsens). Læren går tilbage til oldkirken og blev antaget af Martin Luther under forkastelse af den katolske transsubstantiationslære. Luther mente, at Kristus er virkelig til stede 'i, med og under' brødet og vinens skikkelser, der dog samtidig forbliver brød og vin.

Der hentydes formentlig til F.W.J. Schelling, som i sin tidlige tænkning havde indtaget en negativ holdning over for religionen, men hvis filosofiske forfatterskab med tiden blev mere religiøst. Schellings store fortjeneste var, ifølge Grundtvig, at han udlagde den højere betydning af kristendommens mysterier. Han tog ikke afstand fra kirkens dogmer, sådan som samtidens rationalister gjorde, men omtvadede dem til idéer.

her: meningsløs.

2 Kor 3,6.

tydeligt adskilt.

ganske vist, godt nok.

særlige.

På Grundtvigs tid var det normalt, at kirkerne på landet tilhørte de lokale godsejere. Godsejeren havde ejendomsretten over kirken og skulle sørge for dens vedligeholdelse, og indtil grundloven i 1849 havde han også kaldsretten, dvs. retten til at foreslå en person til et ledigt præsteembede ved kirken. På Langeland, hvor Grundtvig boede, da han skrev afhandlingen "Om Religion og Liturgie" i 1806, tilhørte alle landsbykirkerne greven på Tranekær, Frederik Ahlefeldt-Laurvig.

lader til kirkens tiendekorn.

misklædte.

muren rundt om kirkegården.

Kornprisen var relativt lav i 1806, da Grundtvig skrev afhandlingen. Mens jordpriserne steg voldsomt i begyndelsen af 1800-tallet, stagnerede kornpriserne (Dombernowsky 1988, s. 381). Kornsalg var en primær indtægtskilde for de godsejere, som ejede kirkerne.

formentlig ironisk omtale af skimmel på væggene i de dårligt vedligeholdte, uopvarmede kirker.

eftersom.

Grundtvig, N. F. S., *Grundtvigs værker*,

stræben ud over det endelige, jordiske.

vanvittig tåbelighed.

to og et halvt århundrede.

gerning.

Grundtvig boede på Langeland, da han skrev afhandlingen.

præsteembedet.

overgives.

her: mere end.

egl. bevilling eller rettighedsbevis; her formentlig doktorbrev, der gav ret til at forelæse ved universitetet.

dvs. lærd. Det 'lærde katalog' er formentlig universitetets lektionskatalog.

Anvendt litteratur

- Balle, Nicolai Edinger (1824) *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler*. København
- (1992) *Bibelen. Den hellige Skrifts kanoniske Bøger. Autoriseret af Hendes Majestæt Dronning Margrethe II*, udg. af Det Danske Bibelselskab. København
- (1787) *Biblia, Det er Den ganske Hell. Skriftes Bøger, Ved Hans Kongl. Majests. Vor allernaadigste Arve-Herres Kong Christian Den Syvendes Christelige Omsorg, med Fliid og efter Grund-Texten efterseete og rettede? saa og med mange Paralleler og udførlige Summarier forsynede*, 13. opl. København
- Boisen, Peter Outzen (1806) *Plan til Forbedring ved den offentlige Gudsdyrkelse*. København
- Dombernowsky, Lotte (1988) "Ca. 1720-1810" i *Det danske landbrugs historie*, bind 2, udg. af Claus Bjørn, s. 211-382. København
- (1798) *Evangelisk-kristelig Psalmebog, til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt*. København
- Fallesen, Lorenz Nikolai (1806) *Betænkning over S.T. Hr. Biskop Boysens Plan til Forbedring ved den offentlige Gudstjeneste*, særtryk af Theologisk Maanedsskrift, Juni 1806. København
- Glahn, Henrik (1972) "Salmesangen i dansk tradition" i Th. Borup Jensen og K.E. Bugge: *Salmen som lovsang og litteratur*, bind 1, s. 191-234. København
- Goethe, Johann Wolfgang (1954) "Menneskehedens grænser" i *Johann Wolfgang Goethe: Digte i Udvalg*, overs. af P.A. Rosenberg, s. 52-53. København
- Goethe, Johann Wolfgang (1815) "Grenzen der Menschheit" i *Goethe's Werke*, bind 2, s. 77-78. Stuttgart & Tübingen
- Grundtvig, N.F.S. (1979) *Dag- og Udtogsbøger*, bind 1-2, udg. af Gustav Albeck. København
- Holberg, Ludvig (1723) *Erasmus Montanus*. København
- Homer (2002) *Iliaden*, overs. af Otto Steen Due. København
- Hägglund, Bengt (1956) *Teologins historia. En dogmhistorisk översikt*. Kristianstad
- Knigge, Adolf Franz Friedrich von (1788) *Über den Umgang mit Menschen*. Hannover
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1980) *Det handlende ord. N.F.S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik 1798-1819*, bind 1-2. København
- Mynster, Jakob Peter (1806) "Om den foreslagne Forandring ved den offentlige Gudsdyrkelse" i *Ny Minerva*, april 1806, s. 74-112. København
- Oehlenschläger, Adam (1805) "Gibsbilledet" i *Poetiske Skrifter*, bind 1, s. 358-360. København
- Oehlenschläger, Adam (1805) "Den Hellige Nadver" i *Poetiske Skrifter*, bind 1, s. 461-464. København
- Rønning, Frederik (1899) *Rationalismens Tidsalder. Sidste halvdel af 18. århundrede. En litterærhistorisk Fremstilling*, bind 3:2. København
- Scharling, C. I. (1947) *Grundtvig og Romantikken belyst ved Grundtvigs forhold til Schelling*. København
- Schiller, Friedrich (1803) *Die Braut von Messina oder die feindlichen Brüeder. Ein Trauerspiel mit Choeren*. Tübingen
- Schiller, Friedrich (1905a) *Sämtliche Werke*, bind 11. Stuttgart
- Schiller, Friedrich (1905b) *Sämtliche Werke*, bind 12. Stuttgart
- Schelling, F.W.J. (1803) *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums*. Tübingen
- Schlegel, August Wilhelm von (1805) *Rom. Elegie*. Berlin
- Steffens, Henrich (1996) *Indledning til filosofiske Forelæsninger*, udg. af Johnny Kondrup. København [1803]
- Storm, Edvard (1774) *Bræger. Et Heltedigt*. København

Grundtvig, N. F. S., *Grundtvigs værker*,

- Vibe, Johann (1797) "Den, Skaberen skænkte en oplyst Forstand" i *Arier og Sange* 1-2, udg. af H.J. Graae, s. 290-293. København

Anvendt webside

- www.bibelselskabet.dk